GABRIELA VIOLETA DOMIDE

OCURENȚELE LUI *DE* ÎN STRUCTURILE TOPONIMICE

1. Punând în lumină urme vechi de limbă în toponimia românească, Ov. Densusianu remarca încă din 1898 caracterul conservator al acestui domeniu lingvistic, capacitatea lui de a păstra intacte forme primare de o deosebită importanță pentru istoria limbii. În calitate de disciplină lingvistică aflată la granița dintre mai multe științe ale limbii, toponimia este capabilă să ofere o perspectivă mai amplă asupra unui fenomen lingvistic, indiferent dacă ne aflăm la nivel fonetic, morfosintactic sau lexical.

În cele ce urmează vom aduce în prim-plan câteva fapte de limbă existente în toponimia românească, fapte care privesc posibilitățile distribuționale şi restricțiile morfosintactice impuse de unitatea *de* în structurile toponimice. Identificarea ocurențelor lui *de* la nivelul toponimelor compuse porneşte de la premisa că acestea trebuie să reflecte în parte câteva dintre particularitățile lui *de* care apar în lexicul comun. Materialul toponimic ce stă la baza acestei lucrări a fost excerptat din *Tezaurul toponimic al României. Transilvania. Județul Sălaj.*

Oprindu-ne asupra toponimelor compuse în care apare segmentul *de,* am identificat trei ipostaze distincte:

- Subunitate în structura unor grupuri prepoziționale (prepoziții compuse, locuțiuni prepoziționale);
- Prepoziție propriu-zisă, care la nivel contextual actualizează o serie de sensuri semantice distincte;
- *De* – marcă de flexiune analitică, ce regizează un genitiv analitic.

2. Una dintre particularitățile acestui segment gramatical este aceea de a face parte din structura unor grupuri prepoziționale. În situația dată, *de* nu este o unitate de sine stătătoare, deoarece grupul prepozițional este relatemul sintagmei toponimice. Acceptarea statutului prepozițional al lui *de* în această situație ne conduce spre potențarea unei contradicții logice, şi anume: o entitate fonologică nu poate să funcționeze atât ca unitate de sine-stătătoare (prepoziție) în cadrul unui grup prepozițional, cât şi ca subunitate în cadrul aceleiaşi structuri. Ipostaza de subunitate poate fi întâlnită în câteva grupuri prepoziționale: ***de la*** *(Cioroiu de la*

DACOROMANIA, serie nouă, XIV, 2009, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 65–70

Prelucă, Dâmbu de la Izvor, Fântâna de la Ulicioară), ***de pe*** *(Cărarea de pe Părău, Pădurea de pe Târsa, Coasta de pe Deal),* ***de după*** *(Fântâna de după Faţă, Peştera de după Deal),* ***de către*** *(Părău de către Poiană, Drumu de către Zalogmezeu),* ***de peste*** *(Drumu de peste Vale),* ***de sub*** *(Drumu de sub Margine, Drumu de sub Vii, Râtu de sub Fânaţe),* dar şi atunci când *de* face parte din structura unor locuţiuni prepoziţionale: ***din jos de*** *(Lacea din jos de Drum),* ***din sus de*** *(Lacea din sus de Drum),* ***dincoace de*** *(Şesu dincoace de Ştrec).*

3. A doua categorie de toponime compuse, cu structura internă *apelativ* + ***de*** + *apelativ* sau *apelativ* + ***de*** + *adverb,* evidenţiază statutul prepoziţional al lui *de.* Din punct de vedere morfologic, aceste toponime comportă o serie de restricţii gramaticale, în sensul că primul termen apare articulat enclitic, iar cel de-al doilea termen este nearticulat, condiţionare determinată de prezenţa relatemului *de.* Dacă la nivelul construcţiei restricţiile sunt limitate, o analiză semantică a toponimelor compuse cu determinant prepoziţional trimite spre ipostazieri variate. De aceea, credem că ar trebui ca, la nivelul conţinutului toponimic, să se facă o distincţie între structuri de tipul: *Fântâna* ***de*** *Carpăn / Moara* ***de*** *Foc / Fildu* ***de*** *Mijloc.* Sensurile pe care determinanţii substantivali le actualizează în prezenţa prepoziţiei *de* pot indica:

– elementul concret din care este construit sau constituit sau care rezultă din amenajare: *Fântâna de Carpăn, Fântâna de Ciment, Fântâna de Piatră;* actualizarea acestui sens se poate verifica făcându-se apel la definiţiile referenţiale date de informatorii anchetaţi pe teren. De exemplu, pentru toponimul *Fântâna de Ciment* există două explicaţii: informatorul I menţionează că „este o fântână făcută din beton”, al doilea informator „fântână cu apă pentru vite, e făcută din ciment”;

– destinaţia pentru care a fost amenajat un spaţiu, un teren; în această ipostază se pune în relief valoarea de calificare a determinantului substantival: *Moara de Foc, Grădina de Pomărit*;

– în toponime ca *Fântâna de Mijloc, Fântâna de Fetali* determinantul prepoziţional trimite spre ideea de locaţie, *de* din structurile toponimice amintite fiind sinonim cu *din.* În cadrul acestei subcategorii vor fi incluse şi toponimele formate dintr-un apelativ şi un determinant adverbial care fixează situaţia topografică a locului în funcţie de poziţia faţă de localităţile învecinate sau faţă de un alt reper geografic: *Hârtoapele de Jos, Hârtoapele de Sus, Fânaţele de Jos, Fânaţele de Sus*.

4. Cea de-a treia ocurenţă a lui *de* – marcă de flexiune analitică – se întâlneşte în sintagme toponimice cu structura:

a. apelativ + ***de*** + apelativ: *Coasta* ***de*** *Lazuri, Coasta* ***de*** *Sălaş, Coaste* ***de*** *Râturi, Drumu* ***de*** *Cetate, Goz* ***de*** *Rât, Lacu* ***de*** *Deal, Moara* ***de*** *Râturi, Părău* ***de*** *Dealuri, Valea* ***de*** *Obârşei, Târgu* ***de*** *Marhă, Ţarina* ***de*** *Biserică, Ţarina* ***de*** *Poiană;*

b. apelativ + ***de*** + toponim: *Coasta* ***de*** *Archid, Deal* ***de*** *Ban, Deal* ***de*** *Buciumi, Deal* ***de*** *Criş, Dealu* ***de*** *Fizeş, Deal* ***de*** *Porţ, Deal* ***de*** *Sâg, Drumu* ***de*** *Crasna;*

c. apelativ + ***de*** + antroponim: *Calea* ***de*** *Marin, Drumu* ***de*** *Marin, Gozu* ***de*** *Zăuan, Țarina* ***de*** *Blagă.*

Prezența celui de-al doilea termen în sintagma toponimică este obligatorie, deoarece atunci când apelativul de pe poziția primului termen este la origine un substantiv comun, cu valoare de termen generic – *cale, coastă, deal, drum, pârău* etc. – este nevoie de un determinant. Apropierea celor doi termeni nu este întâmplătoare, pentru că trăsătura semantică dominantă este localizarea toponimului prin situarea acestuia față de un alt nume topic sau față de un reper fizico-geografic mai important din punct de vedere social, economic etc.

Din punct de vedere relațional, sensul pe care segmentul omonim cu prepoziția *de* îl actualizează este cel posesiv.

Majoritatea aspectelor care se răsfrâng asupra acestor sintagme toponimice se datorează restricțiilor sintactice similare acelora pe care *de* le impune termenilor în calitate de relatem. Aceste restricții vizează natura substantivală a celor doi termeni, forma articulată a primului termen din sintagma toponimică şi forma nearticulată a determinantului (vezi de exemplu *Valea de Obârşei, Calea de Marin* etc.). Având în vedere această similitudine la nivelul construcției, avem ca alternative:

- fie să considerăm că *de* este întotdeauna doar prepoziție;
- fie că *de* este o marcă de flexiune analitică, în speță o marcă a cazului genitiv analitic.

Indiferent de opțiunea pentru una sau cealaltă dintre cele două valori, expresia relației sintactice va fi reprezentată de *sensul posesiv*.

La primul punct de vedere au aderat mai mulți cercetători, dintre care îi putem aminti pe Iorgu Iordan şi Vasile Ioniță. În stabilirea statutului acestei unități, I. Iordan[1] susține că este vorba despre o chestiune formală, legată de conținutul relației sintactice. Plecând de la diferite construcții cu *de* în limba română, lingvistul identifică trei tipuri de raporturi semantice: un raport calitativ (*carne de vacă*), unul obiectiv (*facere de bine*[2]) şi unul de aparținere (*Curtea de Argeş*). La nivel toponimic, I. Iordan menționează că prin *de* se poate exprima nu numai apartenența, ci şi poziția geografică: *Roşia de Sus, Roşia de Amaradia, Baia de Arieş* etc. Deşi I. Iordan atribuie lui *de* şi calitatea de a exprima o relație de «apartenență», la nivel sintactic *de* cunoaşte o singură fenomenalizare, cea prepozițională.

Vasile Ioniță se raliază şi el statutului prepozițional al lui *de*[3], considerând că nu este vorba de un genitiv propriu-zis construit cu prepoziția *de* de tip arhaic, ci este o valoare obişnuită a prepoziției *de*, valoare echivalentă cu cea a lui *cu.* Demersul său argumentativ porneşte de la câteva toponime din Valea Timişului (*Dealu de Ferigă, Ogaşu de Gorun, Tâlva de Soc, Poiana de Măr, Pârâu de Peşti,*

[1] Vezi, pentru mai multe detalii, Iordan 1963, p. 482-483.

[2] În ceea ce priveşte raportul obiectiv exprimat prin prepoziția *de* în această construcție, credem că nu este justificată această încadrare, având în vedere că *facere de bine* este o locuțiune substantivală, iar o analiză intralocuțională ar desființa această unitate lingvistică.

[3] Ioniță 1982, p. 114.

Valea cu Corn, Valea de Fânaț) în care, după cum susține cercetătorul, substituirea lui *de* prin *cu* nu ar modifica expresia relației sintactice (*Dealu de Ferigă* vs. *Dealu cu Ferigă*). Un alt argument al acestei sinonimii îl găseşte la nivelul lexicului comun, unde o construcție de tipul *dealul este plin de gropi* este echivalentă cu *dealul este plin cu gropi*. De aici, concluzia lui V. Ioniță relevă statutul prepozițional al lui *de*, în sensul că introduce atributul (determinantul) numelui topic, procedeu viu în graiurile dacoromâne[4].

Cea de-a doua opțiune de interpretare – marcă de flexiune analitică –, susținută de M. Homorodean, I. Stan, G. Giuglea, şi la care vom adera şi noi, este cea care se susține cu argumente mult mai solide, cu dovezi lingvistice atât din teritoriul dacoromân, cât şi din spațiul cu vorbitori de română de la sud de Dunăre.

Reprezentarea destul de redusă a acestor structuri în sistemul toponimic actual se datorează frecvenței tot mai scăzute de a construi genitivul subiectiv printr-o marcă de flexiune analitică în vorbirea curentă. Raritatea acestor toponime construite cu *de*, alături de cele care marchează raportul de posesie prin articolul feminin antepus (*Balta i Marte, Dealu i Dusii*), credem că reprezintă persistența unui model originar, în condițiile în care genitivul sintetic pare să restrângă distribuția genitivului analitic. Cât priveşte natura sintactică a segmentului *de* din aceste toponime compuse, *de* nu este nici o prepoziție propriu-zisă: din punctul de vedere al formei, *de* este prepoziție, dar din punctul de vedere al conținutului funcționează asemenea unei mărci cazuale genitivale, fiind sinonim sintactic-relațional cu articolul genitival, cu articolul proclitic *lui* şi chiar cu un articol nehotărât. Dovada acestei dualități în formă şi în conținut se susține în dialectele sud-dunărene, unde prin *de* (*di*) se redă atât un genitiv sintetic, cât şi un genitiv analitic (cel realizat cu articol genitival): sintagma *Maria Ilenei* apare în dialectul istroromân ca *mọǻrina de ḭívaŋca,* h. 1602, ALR II, vol. VI; *Ion a lui Dumitru*, în dialectul istroromân este redat prin *ḭívina de i ǻco,* h. 1597, ALR II, s. n., vol. VI, *Dumitru al Anei*, în dialectul istroromân este redat prin *ḭívina de ǻnina*[5].

De ca marcă de flexiune analitică nu apare numai la nivelul antroponimelor, ci poate fi întâlnit şi în toponimie în toate cele trei dialecte sud-dunărene, fapt recunoscut de Th. Capidan. Din punct de vedere lingvistic, importanța toponimiei sud-dunărene se răsfrânge nu numai asupra lexicului, ci şi asupra trăsăturilor morfosintactice, demonstrând încă o dată că populații trăind în circumstanțe şi regiuni diferite au dat naştere unei limbi identice atât din punctul de vedere al structurii interne, cât şi din punctul de vedere al împrumuturilor. Dintre toponimele compuse care realizează genitivul analitic cu *de* se pot aminti*: Válẹa di vuskí, Válẹa di divílova, Traplu di tróscova* – ALR I, MN, pct. 05, întrebarea introductivă 21*, Válẹa di şuşíță, Válẹa di*

---

[4] Vasile Ioniță nu face o distincție elementară între nivelul gramatical şi cel semantic. Raportând toponimele construite cu *de* la construcții din lexicul comun (*Deal de Groapă* vs. *dealul este plin de/cu gropi*), se poate observa că numai în prima situație *de* introduce atributul numelui topic, în timp ce în *dealul este plin de gropi*, *de* introduce complementul adjectivului.

[5] Marcarea genitivului analitic prin *de* la nivelul lexicului comun este, de asemenea, bine reprezentată. Vezi, în acest sens, ALR II, s. n., vol. VI, h. 1571–1573, 1593.

scavtu, Vadea di zmai̯líță – ALR I, MN, pct. 05, întrebarea introductivă 17, *Vále̯a di băĉinova, Vále̯a di crésna, Vále̯a di muráscă, Vále̯a di crivălivada, Vále̯a di vláhli* – ALR I, MN, pct. 05, întrebarea introductivă 19, *Cali̯a di ńáguşti, Cali̯a di śábăľ, Śópotlu di bẹ́ri* – ALR I, MN, pct. 06, întrebarea introductivă 17, *Váli̯a di căprẹ́ț, Váli̯a di pitruysa, Váli̯a di vîlsînetᵘ̯, Vále̯a de bătanⁱ̯* – ALR I, MN, pct. 08*, Ĉeşma de cuiása, Ĉeşma de greți, Vále̯a de cupă* – ALR I, MN, pct. 08, întrebarea introductivă 19, *Veáu de vígniță, Rọ́pa di stur, Rᵘ̯ọ́pa di curună, Rọ́pa di silíşti* – ALR I, MN, pct. 08, întrebarea introductivă 20 etc.

Revenind la toponimia din teritoriul dacoromân, în special asupra toponimelor compuse din jud. Sălaj, ne-a atras atenția un tipar toponimic în care *de* apare ca marcă de flexiune analitică; este vorba despre: *Deal de Ban, Deal de Buciumi, Deal de Criş, Deal de Porț, Deal de Sâg, Goz de Rât.* Dependența genitivului analitic, realizat prin flectivul *de,* față de un substantiv nearticulat este o restricție de natură sintagmatică. În lipsa determinării definite a primului termen din sintagma toponimică, *de* va prelua marca sintagmatică a trăsăturii sintactice [+ Genitiv]. Din această perspectivă, se pot evidenția două stadii evolutive de marcare a genitivului prin *de* la nivel toponimic:

a. primul stadiu de marcare a genitivului analitic se caracterizează prin dependența determinantului toponimic față de un substantiv articulat; această fenomenalizare reprezintă contextul sintagmatic obligatoriu al genitivului: *Coasta de Archid, Coasta de Lazuri, Lacu de Deal, Moara de Râturi, Dealu de Fizeş* etc.;

b. cea de-a doua modalitate de regizare a unui genitiv analitic la nivel toponimic se constituie în lipsa contextelor diagnostice specifice genitivului; nearticularea determinatului toponimic impune segmentului *de* preluarea mărcilor sintactice ale «genitivității»: *Deal de Ban, Deal de Buciumi, Deal de Porț, Deal de Sâg, Goz de Rât* etc.

Din punctul de vedere al repartiției geografice pe teritoriul dacoromân, toponimele compuse cu marca de flexiune analitică *de* pot fi întâlnite nu numai în partea de sud-vest a județului Sălaj, ci şi în alte zone, cum ar fi Valea Timişului[6], Țara Hațegului[7] sau Valea Jiului[8].

Examinând flexiunea analitică ca modalitate de relaționare a doi termeni la nivel toponimic se constată că:

– în limba română flexiunea analitică ocupă din punctul de vedere al varietății situațiilor un domeniu mai larg;

– conservarea acestor toponime în care se poate identifica un tip special de flexiune este o consecință a faptului că acestea au fost mai puțin expuse

[6] Toponime din Valea Timişului: *Dealu de Ferigă, Ogaşu de Gorun, Tâlva de Soc, Poiana de Măr, Pârâu de Peşti, Valea cu Corn, Valea de Fânaț* (Ioniță 1982, p. 257 *passim*).

[7] Vezi, în acest sens, toponimele: *Bordu dze Greśi, Coroieştii de Jii, Livadia de Coastă* (Densusianu 1915, p. 62, 62), *Livadia de Câmp* (Homorodean 1969, p. 321), *Dealu de Babă, Dealu de Hotar, Lunca de Lațuri, Rî de Moare, Valea de Lațuri* (Giuglea *et alii* 1963, p. 41 *passim*).

[8] *Coasta de Măr* (Ioniță 1982, p. 194), *Valea de Brazi, Valea de Peşti* (Giuglea 1968, p. 42, 43).

transformărilor morfosintactice, în sensul că, făcând parte dintr-un microsistem toponimic, sistemul administrativ nu a intervenit în procesul denominativ.

BIBLIOGRAFIE

ALR II, s. n. 1969 = *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrovici, redactor principal Ioan Pătruț, vol. VI, București, Editura Academiei Române.
ALR I = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*, material nepublicat, aflat în Arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca.
Capidan 1946 = Th. Capidan, *Toponymie macédo-roumaine*, în „Langue et Littérature", III, nr. 1–2.
Densusianu 1915 = Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București.
Giuglea *et alii* 1963 = G. Giuglea, *Toponimia comunei Râu de Mori*, în FD, V, p. 41–68.
Homorodean 1969 = Mircea Homorodean, *Note de toponimie*, în CL, XIV, nr. 2, p. 319–321.
Ioniță 1982 = Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Editura Facla.
Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei RPR.
TTRT 2006 = *Tezaurul Toponimic al României. Transilvania. Județul Sălaj*, București, Editura Academiei Române.

THE OCCURRENCES OF *DE* IN TOPONYMIC STRUCTURES
(*Abstract*)

At the toponymic level, there can be identified three occurrences of *de*: *subunit* in the structure of prepositional groups (compound prepositions, prepositional phrases), *preposition* and *analytic flexion means*. The preservation of archaic flexion means in toponymy is a consequence of the fact that this linguistic segment has been less subjected to the morpho-syntactic changes, because, as a part of the toponymic micro-system, the administrative system has not interfered into the denominative process.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu"
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21